

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИКЛАДАЧАМ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЩОДО АКТИВІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

УДК 37.02:377.3:356.13(477)

Н. В. Шалоха

Формування компетентного фахівця-правоохоронця передбачає, насамперед, розвиток тих особистісних якостей, які надають офіцеру можливість успішно інтегруватися у військово-технічну діяльність, виявляючи при цьому здатність до самовдосконалення, ефективної творчої діяльності, високий рівень вольового самоконтролю, відповідне мотиваційно-ціннісне підґрунтя професійної діяльності і поведінки, розвинену Я-концепцію, високий бойовий дух. У сучасних умовах важливим механізмом розвитку особистості майбутнього офіцера є творча активність, що, у свою чергу, згідно з особистісно-орієнтованою освітньою парадигмою, визначає ефективність його професійного становлення та реалізації у сфері військової діяльності.

У численних психолого-педагогічних дослідженнях щодо визначення логіки творчого процесу й алгоритмів творчості, розробки програм творчої діяльності науковці підтверджують думку про те, що *вирішальне значення для розвитку творчого потенціалу, творчих здібностей має безпосередньо навчальний процес, його зміст і методи*, уся організація колективної та індивідуальної творчої діяльності [1–3]. Отже, завдання формування творчої активності майбутніх офіцерів-прикордонників передбачає створення відповідного освітнього середовища у вищому військовому навчальному закладі (ВВНЗ), що враховує психолого-педагогічні чинники ефективного розвитку творчості і визначає пріоритети навчально-творчої співпраці викладачів та майбутніх офіцерів [4–6]: формування творчої мотивації у суб'єктів освітнього процесу, надання простору для самовизначення і самореалізації, створення творчої атмосфери, здорового морально-

психологічного клімату в колективі, застосування принципів індивідуалізації навчання, професійної спрямованості та проблемності, використання особистісно-діяльнісного підходу, активних і самостійних форм навчання.

Як свідчить практика, проблема полягає у широкому спектрі підходів та неусталеності поглядів на зміст, напрямки і методологію процесу формування творчої активності майбутніх офіцерів у ВВНЗ, зокрема у процесі вивчення загальнопрофесійних дисциплін. Ураховуючи зазначене, мета статті полягає у вирішенні зазначених проблем шляхом розробки методичних рекомендацій командирам та викладачам кафедр загальнопрофесійних дисциплін щодо активізації процесу формування творчої активності курсантів.

Суттєво, що розвиток і формування цілісної особистості майбутнього військового фахівця вимагає формування не лише якостей, які безпосередньо стосуються актуалізації його майбутньої військової діяльності (комунікативні, соціально-рольові, інтелектуальні, вольові знання, вміння та навички), але й тих особистісних якостей, які інтегративним чином зумовлюють становлення його цілісної особистості (що виявляє потребу у формуванні афективно-перцептивних, емпатійних якостей).

Тому зазначені рекомендації фокусуються навколо компетентнісного і технологічного підходів та особистісно-орієнтованих, синергетично-акмеологічних напрямків роботи командирів і педагогів та базуються на результатах дисертаційного дослідження. Як свідчить діагностування параметрів трьох компонентів творчої активності курсантів, запропонована методика і розроблені організаційно-педагогічні умови формування творчих якостей майбутніх офіцерів виявилися ефективними. Якщо на початку експерименту обидві групи (контрольна й експериментальна) знаходились на однаковому рівні сформованості творчої активності, то наприкінці експерименту ці показники відрізняються між собою, причому очевидним є те, що в експериментальній групі відбулися зміни в кращий бік (рівень сформованості творчої активності підвищився на 43 %).

З метою вдосконалення військово-професійної підготовки курсантів ВВНЗ, активізації їх творчого потенціалу науково-педагогічний склад, командири та офіцери виховних структур підрозділів повинні звернути увагу на:

1. Посилення спрямованості педагогічного процесу ВВНЗ на формування творчої активності курсантів. Варто врахувати в педагогічній концепції навчання у ВВНЗ положення про важливість і необхідність повноцінного формування в майбутніх офіцерів-прикордонників творчої активності, яке пов'язано з високою значущістю цієї професійно-психологічної якості для майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України. Це передбачає постійний аналіз навчально-виховного процесу з метою активізації роботи з формування творчої активності майбутніх офіцерів та викладачів, розробку творчих планів у процесі роботи кафедр, вивчення й узагальнення творчих досягнень суб'єктів навчального процесу, спрямування діяльності психологічної служби на дослідження творчих потенцій курсантів і викладачів, організацію спеціальних тренінгів, бесід та консультацій, створення сприятливих умов для розвитку педагогічної творчості.

2. Формування “Я-концепції” творчого саморозвитку майбутніх офіцерів-прикордонників, ціннісних орієнтацій на творчу самореалізацію в майбутній професійній діяльності. Позитивна “Я-концепція” є найважливішою умовою реалізації творчих можливостей курсантів. Одним із провідних напрямків роботи має бути розвиток позитивного уявлення курсантів про себе (характер, потреби, мотиви, звички, здібності), надання дієвої допомоги в пошуках своїх резервних можливостей щодо подолання слабоволля, неорганізованості, розширення сфери мисленнєвої діяльності тощо. Завдання педагога – створити “простір можливої творчої самореалізації Вищого “Я” курсанта, спрямовувати прагнення курсантів до самостійного вибору цілей, завдань і засобів їх вирішення, заохочувати їх прагнення до ризику.

У сучасних умовах нагально постає необхідність проектування та впровадження спецкурсу “Творча самореалізація офіцера-прикордонника”, у

межах якого курсанти дізнаються про основні погляди науковців на творчість, особливості творчої самореалізації в прикордонній діяльності, шляхи розвитку власних творчих потенцій і творчого військового мислення. Також цей спецкурс має передбачати самодіагностику рівня творчого потенціалу та практичні вправи на розвиток творчих якостей.

3. Предметне формування і збагачення в освітній діяльності вищої військової школи мотивів творчої діяльності курсантів. Суттєво, що однією з основних розвиваючих якостей особистості військовослужбовця є мотиваційний аспект поведінки та професійної діяльності. Загалом те, що спонукає людину діяти у сфері соціально-професійної самореалізації та самовизначення, постає наріжною характеристикою особистості майбутнього військового фахівця, основою для його переконань та ідеалів, важливим ресурсом його розвитку. У контексті ціннісно-мотиваційної сфери важливим для особистісного розвитку і професійного становлення військового фахівця є те, що внутрішньо мотивує поведінку спеціаліста (на відміну від зовнішнього примусу), те, що робить його самоактивним суб'єктом військово-професійної діяльності, який вирізняється здатністю до самодетермінації поведінки. Тут педагогам та командирам слід звернути увагу на той момент, що внутрішня мотивація постає ціннісним утворенням і формується завдяки надситуативним, самодетермінованим, тобто творчим формам діяльності та поведінки. Для формування ціннісних орієнтацій майбутніх офіцерів важливо актуалізувати і закріпити потреби у творчості, стимулювати розвиток їх діяльності від репродуктивного до творчого рівня. Необхідно спонукати курсантів формулювати свої ідеї, альтернативні пояснення; надавати їм можливість досліджувати свої пропозиції у вільній та невимушеній обстановці, не боятися зробити помилку. Окрім створення умов “зовнішньої” свободи (відсутність критики, несхвальних оцінок, стресів, можливість вибору) потрібно також забезпечити умови для розвитку внутрішньої свободи курсантів, що передбачає внутрішню розкріпаченість, небоязнь помилок, відсутність тривожності, напруження, відкритість до світу, душевний спокій, оптимізм тощо.

4. Застосування особистісно-діяльнісного підходу для розвитку творчого потенціалу у процесі вивчення загальнопрофесійних дисциплін, що передбачає дотримання принципів демократичної взаємодії викладачів і курсантів, психологічної комфортності (зняття всіх стресових чинників навчального процесу), принципу оперативності знань курсантів (планомірне та свідоме використання набутих знань) і принципу орієнтації на природне зростання індивідуальності (навчання особистості через упровадження в навчальний процес групових форм взаємодії, міжособистісних відносин та спілкування на основі співробітництва і співтворчості).

5. Створення творчої атмосфери на заняттях при організації, стимулюванні й управлінні процесом розвитку творчої активності курсантів. Творчість є можливою лише в спокійній доброзичливій обстановці, на спокійному емоційному фоні. Пріоритетним у навчальному процесі ВВНЗ є утвердження принципів педагогіки співробітництва, демократичного стилю спілкування педагогів з курсантами, педагогічного такту, забезпечення свободи творчих дискусій, обміну думками, оптимістичного настрою.

6. Вибір адекватної системи стосунків курсанта та викладача, стилю діяльності всіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Досвід свідчить, що курсанти найлегше самостійно освоюють методи і прийоми активізації пошуку рішень творчих завдань, якщо їм у цьому допомагатиме досвідчений педагог. Помітити й активізувати здібності генерувати ідею, шукати нові рішення – це першорядні завдання викладача загальнопрофесійних дисциплін. Тактика дій педагога при цьому – викликати сумнів у курсанта і допомогти знайти вихід. Лише творчий педагог з нестандартним мисленням, який має почуття гумору, захоплений своєю роботою, може розвивати творчий потенціал курсантів, знімати тиск авторитетів. Це вимагає від педагога постійного розширення своїх творчих можливостей (семінари-тренінги з розвитку педагогічної творчості, проведення засідань педагогічних рад із використанням інтерактивних методів (“велике коло”, “акваріум”, “дебати”, “мозковий штурм”).

7. Стимуляцію високої самооцінки курсантів. Оцінювати результати навчальної діяльності потрібно не з позицій загального стандарту чи упередженості, а особливо відзначати індивідуальні досягнення курсанта: оцінка повинна бути максимально об'єктивною та врахувати мету подальшого навчання, а форма заохочення – гнучкою. У випадку, якщо заохочення стало звичним, його потрібно призупинити. Фокус самооцінки потрібно переносити з особистості на справу, на виконання поставленої мети. Основні принципи стимулювання творчої активності передбачають підтримання здатності людини до творчості, неприпустимість несхвальної оцінки творчих спроб; терпимість до незвичайних ідей і запитань, необхідність відповідати на всі питання курсантів.

8. Поєднання репродуктивного та продуктивного типів діяльності курсантів в усій системі навчання. Науково-методичний і технологічний аспект процесу розвитку творчої активності курсантів є сукупністю методів та засобів, за допомогою яких можна організувати творчу навчально-пізнавальну діяльність курсантів. *Пріоритетними методами у формуванні творчої активності є проблемний, евристичний і дослідницький [7].* Важливими методами та прийомами стимулювання творчої активності курсантів на заняттях повинні бути стимулювання їх зацікавленості, творчого інтересу; використання цікавих аналогій; створення ситуацій емоційного переживання; застосування розвивальних ігор, методу відкриття; створення ситуацій з можливістю вибору; використання запитань, що стимулюють процеси мислення вищого рівня, а також бесіди про джерела творчості, шляхи реалізації творчих потреб у процесі вивчення навчальних дисциплін. Використання евристичного методу (мозковий штурм, метод смислового, образного чи символічного бачення, метод евристичних питань, порівняння, спостереження, метод фактів, метод конструювання понять тощо) сприяє подоланню психологічної інерції, продукуванню максимальної кількості нових ідей у мінімальний термін.

9. Використання різних видів навчально-творчих завдань при навчанні загальнопрофесійних та спеціальних дисциплін. Вирішення творчих завдань є одним із засобів опанування системи наукових знань з предмету і засобом засвоєння нових понять. При їх розробці викладачам важливо враховувати основні вимоги: завдання повинні стимулювати творче ставлення до дисципліни та мати професійну спрямованість, містити невизначеність (невизначені дані, багатоваріантність результатів або способів отримання результату, вибір з декількох варіантів того варіанту, який відповідає заданим умовам), бути доступними; курсанти при цьому повинні будувати рішення з “цеглинок” [8]. Для розвитку творчої активності курсантів важливо використовувати: творчі завдання на виявлення протиріччя, проблемне бачення; завдання без повної вихідної інформації; завдання на прогнозування й оптимізацію; завдання на рецензування, логічні завдання; дослідницькі завдання; завдання на комунікативність; завдання на розвиток фантазії та уяви; естетичні завдання.

10. Забезпечення активної участі курсантів у науково-дослідницькій роботі. Дослідницька діяльність курсантів у вищій школі є важливим компонентом підготовки висококваліфікованих кадрів. Як складова навчального процесу військово-наукова робота збагачує навчальний матеріал, розширює кругозір курсантів, допомагає в досягненні їх високого культурного рівня, формує активну творчу позицію. Ця робота надає курсанту можливість переконатися в правильності вибору навчання з обраної спеціальності; перейти від репродуктивного мислення до усвідомленого накопичення знань у процесі навчання, творчо осмислювати знання в процесі навчання; опанувати уміння, навички вирішення нестандартних завдань. При організації дослідницької роботи необхідно дотримуватись принципів особистісно-діяльнісного підходу, зокрема індивідуалізації і стимулювання, культивувати інтерес до ініціатив, формувати мотивацію досягнення успіху. Завдання дослідницької роботи повинні відповідати таким вимогам: мета завдань повинна бути зрозуміла курсантам; завдання мають бути доступними, містити алгоритми їх виконання,

елементи новизни, можливість своєчасного контролю та корекції. Педагогічний результат дослідницької діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників – це, передусім, безцінний у виховному плані досвід самостійної, творчої дослідницької діяльності, нові знання і вміння, цілий спектр психічних новоутворень, розвиток самостійності та відповідальності. Конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт, творчі конкурси знавців окремих наук, інтелектуальні аукціони, творчі зустрічі з курсантами – членами військово-наукового товариства, участь у колективних творчих проектах (у межах академії і міжвузівських).

11. Використання традиційних та нетрадиційних способів організації навчального процесу. Для організації творчої навчально-пізнавальної діяльності потрібно використовувати такі форми і способи організації навчального процесу, які побудовані на основі діалогу, проблематизації, індивідуалізації, персоналізації. Це, насамперед, колективна творча діяльність викладача та курсантів, організаційно-діяльнісні гри, семінари (оглядові, пошукові), рецензування відповіді, доповіді; використання дискусійних форм навчання (дебати, симпозиуми, “круглі столи”, ділові бесіди типу інтерв’ю), виставки творчих робіт, колекцій, аналіз самостійно зробленої добірки; читання проблемних текстів, творчі тижні, індивідуальне самонавчання, пошукова робота в групах (парне взаємонавчання); заняття креативного типу тощо. Необхідно враховувати суттєві можливості розвитку продуктивних процесів мислення в умовах групового творчого мислення, що сприяє досягненню високої суб’єктивної ефективності кожним учасником. Основним показником творчого процесу групи є оригінальність рішення, яке є одночасно і показником ефективності мислення. Основними стимулами організації творчості в групі є створення оптимальних умов, які забезпечували б творчий стан курсантів та типів творчої взаємодії, сприяли б виникненню нестандартних реакцій на ситуацію (завдання). Важливими для розвитку творчості є поєднання індивідуальної і колективної форм діяльності, активізація трансформаційних

можливостей предметно-просторового середовища, гнучке використання часу, засобів.

12. Індивідуальний підхід до кожного курсанта щодо організації його роботи з розвитку творчої активності. Ефективність процесу розвитку творчого потенціалу курсантів можна збільшити за допомогою індивідуальної та диференційованої роботи, що ґрунтувалася б на врахуванні особистісної розмаїтості й особливостей перебігу цього процесу в кожного курсанта. Процес розвитку творчого потенціалу в кожного курсанта є індивідуальним, відбувається за особливим, лише йому властивим сценарієм. Своєрідність розвитку визначається різними обставинами становлення особистості кожного курсанта: природними передумовами, властивостями нервової системи, темпераменту, характеру; ціннісними орієнтаціями; рівнем розвитку особистості, що виражається в особливостях самосвідомості, самооцінки. При проведенні індивідуальної роботи необхідно враховувати: рівень вияву якостей творчого самовираження, ступінь активності курсантів, їхньої самостійності, організованості, конфліктності, упевненості в своїх силах, інтерес до творчих занять, кругозір. Важливе значення має також розробка і застосування у творчій навчальній діяльності різних індивідуальних стимулюючих й корекційних форм, засобів, прийомів роботи: робота з індивідуальними картками, завдання за бажанням курсантів та з урахуванням їх схильностей, пряма і непряма допомога курсантам в усвідомленні своїх помилок та шляхів їхнього **усунення**, вправи на розвиток мислення, зосередженості, концентрації уваги, тренування пам'яті, метод проектів тощо.

13. Стимулювання педагогічної творчості викладачів ВВНЗ: створення системи засобів стимулювання педагогічної творчої діяльності (моральне і матеріальне заохочення), пропагування кращого творчого досвіду, проведення відкритих уроків, конкурсів, методичних виставок, проведення діагностичних досліджень роботи викладачів для виявлення рівня творчої діяльності, організація колективної творчої діяльності, організація методичної допомоги для формування творчого досвіду, проведення інтерактивних форм організації

методичної роботи (тренінгів професійно-творчих якостей для посилення творчого потенціалу викладачів).

Отже, у процесі навчально-виховної роботи у ВВНЗ науково-педагогічний склад, командири й офіцери виховних структур підрозділів повинні враховувати, що для формування творчої активності майбутнього офіцера-прикордонника важливе значення мають позитивна творча атмосфера навчання, стійка мотивація діяльності, наочність, використання активних форм організації навчального процесу та спеціальних прийомів стимулювання творчості, формування творчого системного мислення через застосування особистісно-орієнтованого і діяльнісного підходів, домінантність пошукової пізнавальної діяльності. Дотримання запропонованих умов удосконалення військово-професійної підготовки курсантів ВВНЗ, активізація власне навчально-творчої діяльності нададуть можливість сформувати творчу активність майбутніх офіцерів-прикордонників як важливу складову їх професійного самовдосконалення, що одночасно стане показником ефективності навчально-виховного процесу.

Як свідчать отримані нами відгуки з ВВНЗ, використання цих рекомендацій надало змогу викладачам кафедр загальнопрофесійних дисциплін ефективно організувати навчальний процес, вибрати доцільні методики і дієві активні методи роботи, удосконалити власну творчу майстерність, що позитивно вплинуло на рівень творчої активності курсантів та якість їх професійної підготовки в цілому.

Зважаючи на те, що обсяги нашої роботи не дають можливості охопити всі інші новітні завдання військової освіти в сучасних умовах реформування Державної прикордонної служби України, поза межами нашої уваги залишилися актуальні питання, пов'язані із застосуванням нових інформаційних технологій у процесі розвитку творчих потенцій курсантів, розробленням ефективних методик оперативної діагностики компонентів творчої активності на матеріалах загальнопрофесійних дисциплін, вивченням педагогічних умов формування вмінь курсантів продукувати усні і писемні

тексти у процесі вивчення загальнопрофесійних дисциплін, які є, на нашу думку, найбільш перспективними напрямками подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. Леонтьев, А. Н. Философия психологии / А. Н. Леонтьев. – Г. : Изд-во МИЛЛИГРАММ, 1994. – 285 с.
2. Рождественская, Н. В. Креативность: пути развития и тренинги / Н. В. Рождественская, А. В. Толшин. – СПб. : Речь, 2006. – 32 с.
3. Сисоєва, С. О. Основи педагогічної творчості : підручник / С. О. Сисоєва. – К. : Міленіум, 2006. – 346 с.
4. Барабанщиков, А. В. Педагогика высшей военной школы / Барабанщиков А. В., Звягинцев В. Г. – М. : ВПА, 1985. – 136 с.
5. Давыдов, В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – Г. : Интор, 1996. – 239 с.
6. Ищенко, Д. В. Основи військової педагогіки / Ищенко Д. В., Філіпов А. Ф. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Прикордонних військ України, 2002. – 106 с.
7. Шалоха, Н. В. Методи формування творчої активності майбутніх офіцерів-прикордонників / Н. В. Шалоха // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. – Вип. 49. – С. 327–332.
8. Шалоха, Н. В. Збагачення змісту навчального процесу творчими завданнями як педагогічна умова формування творчої активності майбутніх офіцерів-прикордонників / Н. В. Шалоха // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / редкол. : І. А. Зязюн (голова) та ін. – К.-Вінниця : ТОВ фірма “Планер”, 2009. – Вип. 21. – С. 543–547.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Діденко О. В.